

جمهوری اسلامی ایران
مدیریت حوزه علمیه استان قم
رساله علمی سطح ۳

شیوه‌های قرآن در نهادینه ساختن باور به کیفر و پاداش

راهنما: استاد حجت‌الاسلام عبدالکریم بهجت پور
مشاور: استاد حجت‌الاسلام سعید داودی

محقق: علی طالبی آیسک

۱۳۹۲

چکیده

از نگاه قرآن انسان شخصی مسئول و متعهد است و ابعاد این مسئولیت، حوزه‌های فردی و اجتماعی او را شامل می‌شود، لذا در قرآن به عنوان کتابی که مسئولیت تربیت و هدایت بشر را برعهده گرفته است، بحث کیفر و پاداش الهی مطرح می‌شود. سؤال و مسئله مهم این است که قرآن به چه شیوه‌ای باور به کیفر و پاداش را در میان مخاطبان خود نهادینه ساخت. برای پاسخ به این سؤال باید سراغ قرآن رفت و این سؤال را بر خود قرآن عرضه کرد. با مراجعه به قرآن درمی‌یابیم، خداوند در قرآن با تأکید بر صفات الهی از جمله ربوبیت، حکمت، عدالت و صادق الوعد بودن و توجه دادن مخاطب به این صفات و لوازم آنها، ضرورت بارو به کیفر و پاداش را در مخاطب خود نهادینه ساخت. قرآن با بیان متعلقات ایمان و کفر و بیان پیامدهای آن دو، به تبیین رابطه‌ی ایمان و کفر با کیفر و پاداش پرداخت و باور به کیفر و پاداش را در مخاطب خود نهادینه ساخت. قرآن با تقسیم اعمال به صالح و ناصالح و تبیین کیفر و پاداش‌های دنیایی و آخرتی، به تبیین رابطه‌ی اعمال انسان با کیفر و پاداش پرداخت و باور به کیفر و پاداش را در مخاطب خود نهادینه ساخت. خداوند در قرآن با شناسایی موانع باور به کیفر و پاداش به رفع و درمان این موانع پرداخت.

واژگان کلیدی: شیوه، نهادینه ساختن، کیفر، پاداش.

فهرست مطالب

چکیده ح

فهرست مطالب خ

مقدمه

تعریف و تبیین موضوع: ۱

ضرورت تحقیق: ۲

اهداف و فواید تحقیق: ۳

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش: ۳

سؤالات تحقیق ۴

فرضیه تحقیق: ۴

روش تحقیق: ۴

ساختار مباحث ۴

کاربرد نتایج تحقیق: ۵

فصل اول: کلیات

گفتار اول: ۷

واژگان کلیدی ۷

شیوه: ۷

نهادینه ساختن: ۸

کیفر و پاداش: ۸

گفتار دوم: ۱۰

باور به کیفر و پاداش قبل از اسلام ۱۰

درآمد:	۱۰
اعتقاد و باور به کیفر و پاداش در ادیان آسمانی قبل از اسلام	۱۰
کیفر و پاداش در یهودیت:	۱۱
کیفر و پاداش در مسیحیت:	۱۴
اعتقاد و باور به کیفر و پاداش اعراب در زمان بعثت پیامبر اکرم ﷺ	۱۶
اعتقادات مردم در شبه جزیره عربستان:	۱۶
اعتقاد به کیفر و پاداش:	۱۹
خلاصه فصل:	۲۱
فصل دوم: شیوهی اوّل (توجه دادن به صفات الهی در ضرورت کیفر و پاداش)	
گفتار اول: ربوبیت:	۲۳
تعریف ربوبیت:	۲۴
جایگاه ربوبیت:	۲۶
انواع ربوبیت:	۲۷
الف - ربوبیت تکوینی:	۲۷
ب - ربوبیت تشریحی:	۲۷
جلوه‌های ربوبیت الهی در کیفر و پاداش:	۲۸
۱. قاضی بودن «رب» در روز قیامت	۲۸
۲. کیفر و پاداش دادن ربّ	۳۱
۳. بخشش و پذیرش توبه	۳۵
گفتار دوم: حکمت:	۳۷
تعریف حکمت:	۳۷
حکمت و ضرورت کیفر و پاداش	۳۷

- دلایل عدم تمامیت پاداش و کیفر در دنیا ۳۹
- جلوه‌های حکمت الهی در کیفر و پاداش ۴۰
۱. انسان در گرو اعمال خود ۴۰
۲. کیفر و پاداش حکیمانه ۴۱
۳. پذیرش توبه ۴۲
۴. باطل نبودن آیات مربوط به کیفر و پاداش ۴۴
- گفتار سوم: عدالت ۴۵
- تعریف عدالت: ۴۵
- عدالت خداوند ۴۵
- عدالت و کیفر و پاداش ۴۶
- جلوه‌های عدالت الهی در کیفر و پاداش ۴۷
۱. نفی ظلم از پروردگار ۴۷
۲. نفی تکلیف مالایطاق ۴۸
۳. نفی تساوی مؤمن و کافر ۴۹
۴. کیفر و پاداش بر اساس اعمال انسان‌ها ۵۲
- گفتار چهارم: صادق بودن ۵۴
- وعد و وعید الهی در کیفر و پاداش ۵۵
- تعریف وعد و وعید ۵۵
- تفاوت وعد و وعید ۵۵
- وعده‌های الهی در پاداش ۵۶
- وعده مغفرت و اجر عظیم ۵۶
- وعده بهشت و نعمت‌های بهشتی ۵۸
- وعده خلافت در زمین ۶۰

وَعِيدَهاى الهى در كِيفر..... ٦٠

خِلاصه فصل..... ٦٢

فصل سوم: شيوهى دوّم (بيان رابطهى ايمان و كفر با كِيفر و پاداش)

گفتار اول: تعريف و ابعاد ايمان و كفر در قرآن..... ٦٤

ايمان در لغت و اصطلاح..... ٦٥

ايمان در قرآن..... ٦٧

مراتب ايمان..... ٦٩

كفر در لغت و اصطلاح..... ٧٠

اقسام كفر..... ٧١

گفتار دوم: متعلقات ايمان و كفر در قرآن و بيان كِيفر و پاداش آن..... ٧٢

متعلقات ايمان و كفر در قرآن..... ٧٢

١. ايمان و كفر به پروردگار..... ٧٢

٢. ايمان و كفر به روز آخرت..... ٧٩

٣. ايمان و كفر به رسولان الهى..... ٨١

٤. ايمان و كفر به كتاب و آيات آسمانى..... ٨٣

خِلاصه فصل..... ٨٧

فصل چهارم: شيوهى سوّم (تبين رابطهى اعمال انسان با كِيفر و پاداش)

گفتار اول: اعمال ناصالح و كِيفرهاى آن..... ٨٩

الف. كِيفر دنيائى اعمال ناصالح..... ٨٩

١. گرفتار شدن به عذاب استيصال..... ٩٠

٢. سختى ها و مصيبت ها..... ٩١

٣. بسته شدن راههاى ادراكى بشر..... ٩٤

- ب. کیفرهای آخرتی..... ۹۴
۱. جهنم و عذاب‌های آن ۹۴
۲. تبیین تناسب کیفر با عمل ۹۷
۳. تحقیر شدن و خوار شدن ۹۸
- گفتار دوم: اعمال صالح و پاداش‌های آن ۹۹
- الف. پاداش‌های دنیایی..... ۹۹
۱. مضاعف کردن روزی ۹۹
۲. محبوبیت اجتماعی ۱۰۱
۳. خیرات و برکات در نسل و ذریه ۱۰۳
۴. حفاظت ویژه از هر سوء و فحشا ۱۰۳
- ب. پاداش‌های آخرتی..... ۱۰۵
۱. دریافت تحیات و احترام‌های ویژه ۱۰۵
۲. بهجت و نشاط فوق‌العاده ۱۰۶
۳. حضور در محضر اولیاء الهی ۱۰۷
۴. برخورداری از نعمت‌های بهشتی ۱۰۸
- خلاصه فصل..... ۱۱۱

فصل پنجم: شیوه‌ی چهارم (بیان موانع باور به کیفر و پاداش و رفع آن)

- گفتار اول: عوامل و انگیزه‌های انکار کیفر و پاداش..... ۱۱۳
۱. روحیه قانون‌گریزی و تجاوزگری ۱۱۳
۲. دنیا دوستی و دنیا زدگی ۱۱۵
۳. غرور ۱۱۶
- غرور ناشی از ثروت و قدرت: ۱۱۶

- غرور ناشی از بهتر بودن دنیای اهل کفر و معصیت ۱۱۶
- غرور ناشی از امهال الهی به اهل معصیت ۱۱۷
۴. تردیدها ۱۱۸
- شبهه اتمام دنیا با مرگ ۱۱۸
- تردید و شبهه نسبت به امکان خلقت مجدد و زنده شدن برای حسابرسی ۱۱۸
- گفتار دوم: راهکارهای قرآن برای درمان ۱۲۰
۱. تبیین مسئول بودن انسان ۱۲۰
۲. آگاهی کامل از اعمال انسانها ۱۲۲
۳. تبیین حقیقت دنیا و آخرت و مقایسه آن ۱۲۴
۴. توجه دادن به محاسبه‌های اشتباه و عبرت پذیری از تاریخ ۱۲۷
۵. رفع تردیدهای مربوط به آخرت و کیفر و پاداش ۱۳۰
- خلاصه فصل ۱۳۴

خاتمه

- نتیجه‌گیری ۱۳۵
- پیشنهادها ۱۳۶
- فهرست منابع ۱۳۷

مقدمه

امروزه قرآن به عنوان بزرگ‌ترین منبع شناخت هستی و انسان، در اختیار ماست. معارف قرآن نیز با شیوه‌ای بدیع و اسلوبی منحصر به فرد ارائه شده که در عین سادگی و بساطت، ناب‌ترین مضامین را به انسان‌ها تعلیم داده است. این واقعیت که قرآن «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»^۱ است، هرگونه شک را درباره غنا و توانمندی آن بر طرف می‌کند؛ بنابراین چنین منبع عظیمی، مسلماً در تعالیمش از کارآمدترین شیوه‌ی ممکن استفاده کرده است.

نزول تدریجی آیات و سوره‌های قرآن و انتخاب هوشیارانه آیه‌ها، متناسب با ظرفیت‌های مخاطبان، چالش‌ها، ضرورت‌ها و پرسش‌ها، حکایت‌گر آن است که خدای حکیم، تبلیغ مناسب دین را تنها راه انتقال محتوای ارزشمند و باشکوه معارف و احکام نمی‌داند؛ بلکه شیوه انتقال این محتوا را در هدف نزول قرآن که خروج از ظلمات به سوی نور است، دخالت داده است: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»^۲. لذا ما در این تحقیق بر آن شدیم که سراغ شیوه‌های قرآن در نهادینه ساختن باور به کيفر و پاداش رفته و آن‌ها را از قرآن به دست بیاوریم. این تحقیق یک مقدمه و پنج فصل دارد که در مقدمه آن تعریف و تبیین موضوع، ضرورت تحقیق، اهداف و فواید تحقیق، پیشینه تحقیق، سؤالات اصلی و فرعی تحقیق، فرضیه تحقیق، روش و ساختار مباحث و در نهایت، کاربرد و نتایج تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تعریف و تبیین موضوع:

باید توجه داشت که به طور مسلم، انسان از نگاه قرآن، شخصی مسئول و متعهد است و ابعاد این مسئولیت، حوزه‌های فردی و اجتماعی او را شامل می‌شود، لذا در قرآن به عنوان کتابی که مسئولیت تربیت و هدایت بشر را برعهده گرفته است، بحث کيفر و پاداش الهی مطرح می‌شود و یکی از مهم‌ترین مسائل در شناخت ابعاد تربیتی قرآن، شیوه طرح باور به کيفر و پاداش در میان مخاطبان قرآن و نهادینه ساختن این باور در ذهن مخاطب است. قرآن چنان این مسئله را مطرح می‌کند که تجلی آن در همه‌ی رفتار و گفتار

۱- حاقه (۶۹) ۴۳.

۲- ابراهیم (۱۴) ۱.

مخاطبان قرآن به وضوح مشاهده می‌شود، لذا با توجه به اهمیت موضوع و اینکه پیرامون این شیوه‌ها در این موضوع کار چندانی صورت نگرفته است، تصمیم به نگارش این پایان‌نامه گرفتم. لذا عنوان پایان‌نامه «شیوه‌های قرآن در نهادینه ساختن باور به کيفر و پاداش» انتخاب شد.

ضرورت تحقیق:

گسترش و عمق بخشیدن باور به کيفر و پاداش یکی از دغدغه‌های مهم در تربیت دینی و آشنا ساختن مردم با نظام اعتقادی اسلامی است و باقی ماندن بر ارزش‌های دینی و حفظ نشاط و امنیت جامعه عابد و مصلی در گرو باور به کيفر و پاداش است، لذا یکی از دغدغه‌های مهم مریبان و مبلغان دینی، دستیابی به شیوه‌های قرآنی برای نهادینه ساختن این باور مهم است.

در حوزه رفتار و تعلیم و تربیت، پرداختن به هر امری شیوه‌ی خاص خود را می‌طلبد و حرکت از غیر این شیوه‌ها، دستیابی به هدف را به تأخیر یا ناممکن می‌سازد. لذا باید شیوه‌ها را شناخت و به درستی اجرا کرد. قرآن در اهمیت به‌کارگیری شیوه و روش ورود در هر کاری از راه آن، می‌فرماید: «نیکوکاری بدان معنی نیست که از پشت دیوار به خانه در آید، نیکویی آن است که پارسا باشید و از در خانه‌ها وارد شوید و تقوا پیشه کنید تا رستگار شوید»^۱. امام باقر علیه السلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «یعنی ان یأتی الامر من وجهه ای الامور کان»^۲ یعنی در هر کاری هر چه که باشد از راه و شیوه و روش آن وارد شوید. امام صادق علیه السلام در تبیین دلیل این کار فرمودند: «انه من اتی الیبوت من ابوابها اهتدی و من اخذ فی غیرها سلک طریق الردی»^۳؛ هر کس خانه‌ها را از راهش وارد شود هدایت می‌شود و آنکه در غیر طریق گام بردارد راه پستی و گمراهی را طی می‌کند.

اما واقعیت آن است که در بهره‌گیری از شیوه‌های آموزشی قرآن و دستیابی به تربیت مورد نظر قرآن که مهم‌ترین وظیفه خود را طبق آیه‌ی اول سوره‌ی ابراهیم، هدایت انسان از ظلمات به سوی نور یا از وضع موجود به وضع مطلوب می‌داند، تحقیق بایسته و شایسته‌ای صورت نگرفته است و در مسیر نهادینه کردن باور به کيفر و پاداش در جامعه اسلامی، شیوه‌هایی قرآنی استخراج نشده است. درحالی‌که در حوزه تعلیم و تربیت انتخاب روش و شیوه‌ی مناسب برای انتقال مفاهیم امری ضروری است. امر تربیت با هدایت و گمراهی و سعادت و شقاوت انسان‌ها در ارتباط است و لغزش و اشتباه در انتخاب شیوه‌ی درست و

۱- بقره (۲) ۱۸۹: «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ».

۲- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، ج ۲، ص ۲۶۲.

۳- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، ج ۱، ص ۴۴۶.

به‌کارگیری آن می‌تواند به گمراهی و نابودی انسان دیگر منتهی شود که به فرموده قرآن به منزله نابودی همه انسان‌هاست.^۱

لذا باید در این حوزه به دنبال شناخت و به‌کارگیری بهترین و کارآمدترین شیوه‌ها باشیم و چه بهتر که در این خصوص به سراغ خود قرآن برویم و این امر را در پرتو آیات نورانی قرآن جستجو نماییم. بنابراین ما در این تحقیق، برای به دست آوردن شیوه‌هایی که می‌توان از آن‌ها برای نهادینه ساختن باور به کيفر و پاداش استفاده کرد، به سراغ قرآن می‌رویم و شیوه‌های قرآن را در نهادینه ساختن باور به کيفر و پاداش از قرآن جستجو می‌کنیم.

اهداف و فواید تحقیق:

نمایاندن گوشه‌ای از عظمت قرآن و کشف و تبیین شیوه‌های قرآن در طرح مسئله باور به کيفر و پاداش با الگوگیری از خود قرآن از جمله اهداف این تحقیق است. از جمله فواید این تحقیق شناسایی شیوه‌های قرآنی و در صورت امکان استفاده و بکارگیری از این شیوه‌ها در تربیت اسلامی و آشنا ساختن جامعه اسلامی با این شیوه‌ها است که با استناد به آن در تربیت اسلامی گام‌های مهمی برداشته شود و باور به کيفر و پاداش را که یکی از مسایل مهم و زیربنایی در مسایل اعتقادی ماست، در جامعه اسلامی نهادینه شود. طراحی و به دست آوردن شیوه‌ای برای نهادینه ساختن باور به کيفر و پاداش یکی از دغدغه‌های مهم مسئولان تربیتی جامعه اسلامی است، با به دست آوردن این شیوه‌ها دریچه‌ی امید بسیار بزرگی را در تربیت اسلامی گشوده‌ایم که تمام نهادهایی که دغدغه تربیت دینی دارند اعم از حوزه‌های علمیه، دانشگاه‌ها، آموزش و پرورش، سازمان‌هایی چون سازمان تبلیغات و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و... می‌توانند با تکیه بر آن و استفاده از آن برای تربیت اسلامی گام‌های بزرگی بردارند.

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش:

باور به کيفر و پاداش از زیرمجموعه‌های اعتقادی بسیار مهم و کلیدی در بحث معاد است لذا به تبع بحث از معاد، بحث کيفر و پاداش در بسیاری از کتاب‌های اعتقادی و تفسیری، مطرح شده است. هرچند انسجام و گستردگی و جمع‌بندی مشخصی ندارد. از جمله نوشته‌هایی که به صورت مستقل به بحث کيفر و پاداش پرداخته‌اند می‌توان ثواب الاعمال و عقاب الاعمال (شیخ صدوق)، سنت‌های الهی در پاداش و کيفر (زنجیری)، اسرار جزاء الاعمال (حسین نجیب)، پاداش الاعمال (تهاونی)، جزاء الاعمال و آثار الاعمال فی دار الدنيا (شیخ هاشم موسوی جزایری)، پاداش‌ها و کيفرها (محمد مهدی تاج لنگرودی)، انعکاس اعمال در دنیا (سبحانی فخر)، آثار گناهان (همت سهراب پور)... را نام برد. در این زمینه پایان‌نامه‌هایی هم به رشته

تحریر در آمده است از جمله جزای اخروی از دیدگاه قرآن (خیری) پاداش و کیفر در قرآن (موحد) پاداش و مجازات از دیدگاه قرآن (کاشانی‌ها)، بررسی کیفیت پاداش و عقوبت اعمال در قرآن و روایات (رضوان بخشنده)،... را نام برد؛ اما همچنان که می‌بینید بحث از شیوه‌های باور به کیفر و پاداش و چگونگی نهادینه کردن این باور، چیزی مطرح نشده است، این در حالی است که اگر این شیوه‌های استخراج شود و در صورت امکان در آموزش‌های ما مورد استفاده قرار گیرد، نقش مهمی در سرعت و عمق بخشیدن به باورهای دینی ما خواهد داشت. ما در این تحقیق به دنبال این مهم هستیم.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

شیوه‌ها و روش‌هایی که قرآن برای نهادینه کردن باور به کیفر و پاداش در مخاطبان بکار گرفت،

چیست؟

سؤالات فرعی:

- ۱- پیش از ظهور اسلام، فرهنگ جاهلی چه نگاهی به کیفر و پاداش الهی داشت؟
- ۲- نقش تذکر به صفات الهی در بارور شدن این باور چیست؟
- ۳- نقش تربیتی ایمان به خدا و رستخیز و کفر به آن‌ها در باورمندی به کیفر و پاداش چیست؟
- ۴- نقشی که قرآن از طریق تذکر به رابطه‌ی اعمال انسان با کیفر و پاداش می‌دهد در بارور شدن این باور چیست؟
- ۵- نقشی که قرآن از طریق تذکر به موانع و انگیزه‌ها در عدم باور به کیفر و پاداش می‌دهد، چیست؟

فرضیه تحقیق:

قرآن برای نهادینه ساختن باور به کیفر و پاداش از شیوه‌هایی استفاده کرده است. قرآن با طرح شیوه‌هایی چون توجه به ربوبیت، حکمت، عدالت و صادق الوعد بودن خدای متعال و بیان رابطه ایمان و کفر با کیفر و پاداش و بیان رابطه اعمال انسان با کیفر و پاداش و رفع موانع باور به کیفر و پاداش، به این مسئله مهم پرداخته است. قرآن تمام این نکات را مورد توجه قرار داده و با توجه و توسل به این شیوه‌ها، باور به کیفر و پاداش را در جامعه نهادینه ساخته است.

روش تحقیق:

با توجه به ماهیت تحقیق و موضوعی که انتخاب شده است، در این تحقیق از روش تحلیلی و توصیفی

استفاده شده است.

ساختار مباحث

این پایان‌نامه در یک مقدمه و ۵ فصل و یک خاتمه ارائه می‌گردد.

۱- فصل اول شامل دو گفتار است، گفتار اول، به بررسی مفاهیم کلیدی می‌پردازد و گفتار دوم، به بررسی تاریخچه باور به کیفر و پاداش در قبل از اسلام می‌پردازد.

۲- فصل دوم به بیان اولین شیوه، یعنی توجه دادن به صفات الهی در ضرورت کیفر و پاداش می‌پردازد و شامل چهار گفتار است که به ترتیب به نقش ربوبیت، حکمت، عدالت و صادق الوعد بودن خدا در باورمندی به کیفر و پاداش اشاره می‌شود.

۳- فصل سوم به بیان دومین شیوه قرآن که همان «بیان رابطه‌ی ایمان و کفر با کیفر و پاداش» است، می‌پردازد؛ و شامل دو گفتار است. ابتدا به تعریف و بررسی ابعاد ایمان و کفر در قرآن می‌پردازد؛ و در ادامه ضمن بررسی متعلقات ایمان و کفر، به شیوه قرآن در بیان نقش ایمان و کفر در کیفر و پاداش پرداخته می‌شود.

۴- فصل چهارم به توضیح سومین شیوه قرآنی «تبیین رابطه‌ی اعمال انسان با کیفر و پاداش» اختصاص دارد در این فصل علاوه بر تبیین رابطه‌ی عمل با کیفر و پاداش در قرآن، به کیفیت تبیین این رابطه نیز توجه می‌شود.

۵- فصل پنجم به بیان چهارمین شیوه قرآن در تبیین و درمان موانع و انگیزه‌های انکار کیفر و پاداش می‌پردازد و شامل دو گفتار است: ۱- عوامل و انگیزه‌های انکار کیفر و پاداش ۲- راهکارهای قرآن برای درمان.

در خاتمه به نتیجه‌گیری و پیشنهادها پرداخته خواهد شد.

کاربرد نتایج تحقیق:

۱- این تحقیق در مطالعات تربیتی کاربرد دارد و مریدان می‌توانند با الگو قرار دادن نتایج این تحقیق راهکارهای لازم تربیت مخاطبان خود را از قرآن استخراج کنند.

۲- همچنین نگاه روش‌شناختی را در مطالعات قرآنی و تفسیری تقویت می‌کند.

۳- به اصلاح و تکمیل مطالعات موضوعی بر روی قرآن کمک می‌کند؛ و موضوعات تفسیری قرآن را در منظومه مطالعات قرآنی تکمیل می‌کند.